

Literární konzum jako zdroj právních informací

Pavel Hungr

*Romány D. Hammetta mě poučily
o povaze moderní společnosti víc
než rozsáhlá pojednání.*

(L. Aragon)

1. POZNÁVÁNÍ PRÁVA

Poznatky o právu, tj. o jeho existenci, tvorbě a realizaci, tvoří svébytnou skupinu společenských informací – právní informace. Jsou prostředkem přímého nebo zprostředkovaného *poznávání práva*, které probíhá na různých úrovních – od povědomého pocitu působení závazných a státem vynutitelných pravidel chování k vědomí existence platného práva a záměrnému, situačně účelovému nebo více či méně systematickému získávání poznatků o jeho konkrétní normativní podobě, přes osobní zkušenosti s jeho realizací až k pochopení práva jako hodnotově mocenského systému norem.

Všechny prvky formování tohoto dlouhodobého procesu jsou spojeny s *psychickými mechanismy* získávání, zpracovávání a uchovávání informací, tak jak se projevují v životě člověka, občana (v roli individua nebo člena sociální skupiny). Nicméně z množství každodenních podnětů se součástí aktuální zkušenosti a psychickým regulátorem právního (protiprávního) chování stává jen jejich část. Organizace vnímání je totiž závislá na mentální připravenosti subjektu (determinované předcházejícími zkušenostmi s právem), na hodnocení konkrétní normy – s ohledem na naléhavost osobní potřeby, jakož i na momentálním psychickém stavu v dané situaci. Jinak řečeno, jde o *vztahový rámec*, který se projevuje „jako určitá zaměřenost vnímání a vyhodnocování pod vlivem minulé zkušenosti.“¹

V prostoru vztahového rámce jedinec reaguje na působící podněty, vzhledem ke vztahovému rámci si integruje či diferencuje okolní svět. Dá se říci, že vztahový rámec slouží člověku jako brýle k vnímání reality. Tato realita může být ovšem nejen „živá“, ale i fiktivní, vnímaná např. během sledování smyšlených příběhů v kině, televizi a divadle nebo *při četbě literárních děl*.

1.1 PRÁVNÍ INFORMACE A LITERATURA

Uznáme-li *fiktivnost* za jeden z rysů, které litera-

tu charakterizují jako formu umění, odlišujeme ji tím současně od všech ostatních literárních výtvorů – odborných, publicistických, popularizačních. *Beletrii*² lze z tohoto hlediska vymezit jako *zvláštní způsob* informačního transferu, který vede k témuž cíli jako ostatní formy poznání. Fiktivní příběh zprostředkovává poznání tím, že přináší určité *informace*, ale navíc – na rozdíl např. od vědeckého rozboru – transformuje i *emoce*. Nebo naopak – přenáší zejména *emoce*, ale může přinášet i např. právní informace. Zvláště pak ty, které se týkají *realizace práva*, tj. oblastí, v níž každodenně dochází ke křížení emocionálních a racionálních prvků. Emoce navozuje poznatek – poznatek navozuje emoci.

Výběr formy literární komunikace je bezprostředně závislý na jazykovém stylu, podle něhož čtenář inklinuje k tomu či onomu žánru. Ve srovnání s jazykem typickým pro odborný právní styl (*jazyk práva*) se beletristický jazyk může jevit jako informačně nedostatečný. Je plný dvojnárodností, homonym či iracionálních kategorií, je prosycen historickými nahodilostmi, vzpomínkami a volnými asociacemi. Je zkrátka vysoce *konotativní*. Není pouze referenční – má i svou expresivní stránku, tzn. sděluje naladění a postoj postav, atmosféru situací a podobně. Navíc nevyjadřuje jen to, co říká – používá náznaků, symbolů, ponechává otevřené otázky.

Přesto je beletristický jazyk pro většinového čtenáře srozumitelnější než jazyk právních předpisů, příruček a publikací. Pro běžného občana jsou právníké formulace, odborné termíny a obecné hypotézy právních norem nezajímavé, nesrozumitelné, složité, nepřístupné. Poznatky zprostředkované ve fiktivních příbězích jsou mu empiricky bližší, lépe představitelné, lehceji osvojitelné. Navíc, literární jazyk nás, juristy i laiky, často přiměje, „abychom ostřeji vnímali to, co vidíme“ v reálu.³

Dovednost, s níž umění artikuluje to, co se v myslí recipientově podobá jeho vlastní zkušenosti či reflexi, mu dává potěšení z poznání (vnějšího světa i sebe

¹ HOMOLA, M.: Motivace lidského chování, Praha 1972, s. 125.

² Pod tento pojem zahrnuji všechny hodnotové úrovně – od tzv. konzumní literatury přes díla středního proudu (midcult) až po prózu nejvyšší umělecké kvality.

³ WELLEK, R. – WARREN, A.: Teorie literatury, Votobia, Olomouc 1996, s. 45.

sama), navíc mu může poskytnout – jde-li o „lehčí“ žánr – příjemné rozptýlení. Čas věnovaný četbě beletrie tak může přispívat nejen např. k vytváření či tříbení individuálních hodnot a vzorů, ale i k *poznávání* života různých sociálních vrstev a skupin, organizace a způsobu fungování společenských institucí a jevů nebo mechanismu působení sociálních norem, zvláště pak mravních, právních, náboženských...

V doslovu k románu *Prezident Krokadýlů*⁴ srovnává překladatel J. Zábrana toto dílo s „tlustou a učenou sociologickou studií“ o kriminalitě mladistvých (*The Harlem Family*): *Nebude mi to snad vyčítáno jako cynismus, když se přiznám, že mě všechny ty složité statistiky nakonec znudily, a že jsem po necelé stovce stránek knihu odložil, aniž ve mně vzbudila obzvláštní zájem o osudy černošských rodin v Harlemu. Zatímco odborné dílo překladatele zanechalo „chladným“, Millerův tematicky stejně orientovaný román jím „otřásl“.*⁵

Zobecníme-li uvedený příklad, lze vyslovit předpoklad, že čtenáři beletrie jde, na rozdíl od čtenáře vědecké monografie, především o vlastní vjemy a pocity – nikoli o bádání. V tom tkví esence *zvláštnosti* komunikačního procesu, v němž funkci média plní beletristické dílo.

Beletrie se tedy může zabývat stejnými problémy jako věda – ovšem s použitím specifických postupů.⁶ Ty mohou vést i k závěrům, které jsou výstižnější a srozumitelnější než vědecké teze. Fiktivní příběh vytváří ideální rámec pro optimální kombinaci obecného s jedinečným, typického s individuálním – ukazuje, jak se promítá „typ v individuu či individuum v typu“.⁷

Duke, hlavní postava Millerova románu, představuje typ, který je možno chápat jako to, co se v uměleckém díle dočasně skrývá za fikcí singularity. Tu čtenář přijímá jako realitu, kterou není nutno ověřovat právě proto, že je seznámen s „pravidly hry“ tohoto způsobu sdělování. Fiktivnost materie, z níž čtenář své poznatky a emoce čerpá, pozbývá důležitosti. Okolnost, zda se Dukův příběh opravdu udál, ztrácí na významu. Podstatné je, že čtenář popisované situace a děje prožívá jako skutečné, jako kdyby je on nebo někdo jiný (blízký či vzdálený, známý či neznámý) opravdu prožil, respektive mohl prožít – v poměrech, ve kterých žije. Myšlení a chování „prezidenta“ bandy černých mladistvých delikventů „...v člověku uvolní víc

citu než sebeútočnější rétorické kvílení...“.⁸ Účinnost komunikačního procesu je přitom umocňována bezděčností, s níž čtenář recipuje (a procituje) obsah vnímané fiktivní reality literárního děje.

2. LITERÁRNÍ KONZUM

To, co bylo řečeno o charakteru beletristického sdělování, se v plné míře vztahuje i na tzv. *konzumní literární žánry*, z nichž je mnoha čtenáři vyhledávána detektivka nebo právní thriller. Efekt jejich sdělnosti je zvýrazněn relativně širokým čtenářským okruhem, přitažlivostí napínavého příběhu, srozumitelností jazyka, realností kulisy i postav.

Nejobecnější sdělení, vnímané (alespoň podvědomě) každým příznivcem románů s kriminální a juristickou tematikou, je to, že *právo existuje* a jistým způsobem *funguje*. Z hlediska charakteru konkrétnějších právních informací, které oba příbuzné žánry přinášejí, jde především o poznatky z oblasti kriminalistiky, trestního práva hmotného i procesního, sociologie a psychologie práva, ale i z jiných, návazných oborů.

2.1 DETEKTIVKA

Styl *detektivky* je určován fiktivitou příběhu a dominantní orientací na metody a průběh pátrání po *neznámém* pachateli známého zločinu. Pilíře detektivky proto tvoří zločin s tajemstvím a postava (myšlení a jednání) *detektiva*.⁹

2.1.1 UČEBNICE ANGLOAMERICKÉHO PRÁVA

Nejvýraznější zastoupení na českém knižním trhu měla a má, zcela zaslouženě, detektivka anglická a americká. Právě jejím prostřednictvím může zdejší čtenář získat rámcovou představu o základních institutech anglického nebo (severo)amerického systému práva, o anglosaské právní kultuře.¹⁰

Institucí, s níž při pátrání po pachateli zločinu přichází hlavní hrdina, reprezentant spravedlnosti, nejčastěji do styku, je *policie*. V nezbytných vzájemných vztazích se vyskytují rozporuplné prvky spolupráce i konkurence, oboustranné nedůvěry i osobních sym-

⁴ MILLER, V.: *Prezident Krokadýlů*, Odeon, Praha 1990.

⁵ ZÁBRANA, J.: *Millerova harlemská balada a jak jsem ji překládal*, in opus v pozn. č. 4, s. 220.

⁶ Toto tvrzení dokládá množství literárních děl z různých historických údobí: Lze uvést např. klasické romány CH. DICKENSE, H. DE BALZACA, E. ZOLY, F. M. DOSTOJEVSKÉHO, moderní literární sondy A. HUXLEYE nebo G. ORWELLA, ale i verneovky a celý žánr sci-fi.

⁷ WELLEK, R.–WARREN, A.: cit. dílo, s. 43.

⁸ ZÁBRANA, J.: cit. dílo, s. 220.

⁹ Podrobnější rozbor tohoto žánru viz např. in ŠKVORECKÝ, J.: *Nápady čtenáře detektivek*, AIEP, Praha 1990, GRYM, P.: *Sherlock Holmes a tí druzí* (Čtení o detektivech a detektivkách), Vyšehrad, Praha 1988, HRABÁK, J.: *Napínavá četba pod lupou*, ČS, Praha 1986, CIGÁNEK, J.: *Umění detektivky. O smyslu a povaze detektivky*, SNDK, Praha 1962.

¹⁰ Z řady amerických autorů uvádím např. P. CHEYNEYHO, E. S. GARDNERA, D. S. HAMMETTA, A. HAILEYHO, R. CHANDLERA, ED MCBAINA, TH. PERRYHO, E. QUINNA, P. QUENTINA, R. T. STOUTA z anglických pak např. A. CHRISTIE, M. INNESE, P. MACDONALDA, D. L. SAYERSOVOU, J. HARVEYE. Z jejich románů pocházejí níže uvedené demonstrační ukázky.

patií, despektu i uznání: *Každý soukromý fízlík chce hrát s policií na rovínu. Jenomže někdy je dost těžký zjistit, jaká pravidla tahle hra vlastně má. Někdy policii nedůvěřuje, a plným právem. Někdy se zkrátka dostane chtěj nechťej do maléru a musí se z toho vyhrabat, jak nejlíp umí, říká detektiv. A naproti tomu policista: Vy koumesové s licencema soukromej fízlů, abyste zatloukali, co se dá, abyste rejdlili sem a tam a vířili prach, kterej pak my musíme vydejtchat. Abyste nám zatajovali důkazy a šli na nás boudy, který by prokouklo i nedonošený nemluvně! Právě proto je v každé detektivce věnována pozornost, nejen pátracím metodám detektiva, ale i způsobu práce policistů, vadám i úspěchům policejního vyšetřování.*

Relativně častý je podrobný, až dokumentární popis **kriminalistických technologií**, např. ohledání místa činu (*Začal fotografovat mrtvý pár, z každého úhlu tři záběry: celek, polocelek, detail... Rovněž pořídí podrobný náčrt místa činu, který se přenesl do speciálně naprogramovaného počítače.*), daktyloskopie (*Poprašovala dřevěný povrch černým grafitovým práškem smíšeným s železnými pilinami a pak otírala magnetickým štětečkem. Směs přilnula k vlhkosti, lipidům, aminokyselinám, solím a dalším chemickým sloučeninám, z nichž se skládají otisky prstů. Jejich kvalita závisí na charakteru kůže, teplotě či znečištění rukou.*), laboratorních metod (*Nabíral krev do zkumavek z kaluže kolem každé oběti. Později se porovnává s krví odebranou při pitvě. Pokud by se krevní skupiny lišily, mohla by krev z kaluží patřit útočníkovi.*) nebo soudní pitvy. V románech z posledního dvacetiletí se často vyskytují také instruktivní pasáže týkající se nových snímacích i vyhledávacích postupů umožněných elektronizací a počítačovou technikou.

Významnou složkou pátrání je i choulostivá práce s **donašeci**: *Transakce se odbývá na bázi čistě obchodní výměny – informace za peníze. Nejde to bez jisté míry oboustranné důvěry, přestože se jedná o vztah mezi lidmi, kteří se nemají kdovíjak v lásce. V průběhu policejního vyšetřování je relativně častá i kooperace (takřka vždy problematičtější) různých strukturálních úrovní vyšetřovacího aparátu: Naše sledovačka viděla Waringovou a myslí si, že ti chlapi, co byli s ní, jsou z FBI, a FBI si myslela, že to jsou naši... S kým ještě budeme mluvit? Se všemi pracovníky FBI a ministerstva spravedlnosti... a taky je tady inspekce ministra!*

Autoři detektivek, jejichž hlavní postavou je **detektiv-policista** (v USA např. Ed McBain, T. Perry, v Anglii mj. J. Harvey) čtenářům přibližují i osobnost „strážců zákona“ – připomínají, že také policista je člověk, jehož profesionální výkonnost mohou ovlivňovat každodenní starosti: *...přetržovaly pověsti, že má problémy doma, divoké hádky s Debbie, dokonce snad nějaké potíže, co se týče Debbie a dítěte. Nebo: Chodíval po práci pít, ale uvázíme-li okolnosti, nepřesahovalo to běžný průměr. Pokud se mu život začínal sypat, aspoň o tom nevykládal v kantýně. Čte-*

nář je navíc štědře zahrnován informacemi o prostředí, v němž policisté pracují: Hned za dveřmi seděl za vysokým stolem dozorcí seržant... Na jednom konci chodby byla šatna. Na opačném, oddělená od chodby laťkovou přepážkou, byla služebna detektivů. Mezi šatnou a služebnou se nacházely dvě lavice, spisovna, pánské záchodky a místnost označená nápisem VYŠETŘOVNA... Na stěně visela tabulka s rozpisem směn. Vedle stolu stály skříňe s šanony... Několik dalších policistů sedělo u svých stolů a dokončovalo ranní dávku papírování, která předcházela započítí vlastní práce.

V amerických detektivkách hojně vystupují i **soudci a advokáti**. (*V běžných případech, kdy nesoudila porota, byl soudce Egan zdvořilost sama, když však byla soudní síň plná obecnstva, když byla přítomna porota, byl soudce... úmyslně hrubý. Jakožto chytrý politik se už dávno naučil, že lidé mají rádi, když ovládá soudní síň a prohání právníky. Právníci ho nenáviděli, ale voliči zbožňovali.*) Některé výroky mohou znít velmi aktuálně i pro českého čtenáře: *Stěžujeme si na to, že jsou naše soudy přetíženy. Porotci, svědkové i strany si stěžují na zpoždění a tady máme takovou situaci, že se od soudu vyžaduje poshovění prostě jenom na základě lékařského vyšetření... Soud nebude uznávat vysvědčení dr. Doyle...*

Nezřídka se objevují i nelichotivé a skeptické názory na prestiž práva, respektive těch, kteří je reprezentují: *Existuje přece něco jako právo... Nechte lidi, kteří mají zjednat cestu právu, ať se pustí do své špinavé práce. Ať se do toho dají advokáti. Oni píšou zákony, aby je jiní advokáti mohli rozcupovat před jinými právníky, kterým se říká soudci, aby jiní soudci mohli říct, že ti první soudci se spletli, a aby Nejvyšší soud mohl říct, že se spletli ti druhí. Jistě jistě. Něco jako právo existuje. Vězte v tom až po uši. Je to dobré nanejuvš k tomu, že z toho mají advokáti živobytí. Co myslíte, jak dlouho by vydrželi gangsterští hlaváci, kdyby jim advokáti neradili, co mají dělat? Jsou však i jiné názory na profesionální etiku advokáta: Když zastupuju nějakého člověka, tak se za něj rvu... Právník nemá poměřovat své bojové schopnosti nebo své služby velikostí svého výdělku.*

Zvláštní postavení zaujímá **žalobce, státní návladní, prokurátor**, tj. juristická funkce spojená mnohdy (v USA) s ambicemi politické kariéry: *Většina záležitostí z procesu se soustřeďovala na mladého a arogantního žalobce, který nosil tmavý oblek a při úsměvu předváděl dokonalý chrup. Nebylo pochyb, že se nadechuje k velkolepé politické kariéře. Dobře vypadal, měl hezké vlasy, správný výraz, sytý hlas, uměl volit slova a dokázal si získat pozornost kamer. Nelze se proto divit, že vystupování žalobce obsahuje, vedle právnických faktorů i prvky politického programu: Musíme lidi učit ostražitosti, aby se snížila pravděpodobnost, že se stanou obětmi zločinu, a zároveň musíme působit na občany, zejména na děti a mládež, aby se nedali zlákat ke zločinu. Občané musí vědět, že po tom, kdo krade, loupí, znásilňuje, zakládá požáry nebo vraždí, intenzív-*

ně pátráme s využitím stále dokonalejších technických prostředků a že takové lidi čeká přísný trest...

Módním trendem současných detektivek je – vedle tradičních nepřímých, z myšlení a vyjadřování postav vyplývajících poznatků a informací právního charakteru – i věcný, takřka **odborný popis**. Tak se lze setkat s odstavci, které připomínají úryvek z právnických skript: *Základní úkol velké poroty je prostý: rozhodnout, zda předložené důkazy postačují, aby dotyčný mohl být obžalován ze zločinu. Některé velké poroty plní i další funkci – řídí vyšetřování tam, kde je místní správní systém zkorumpovaný nebo špatně funguje... Na rozdíl od vlastního soudního procesu jedná velká porota překvapivě neformálně. Soudce je sice k dispozici, ale zřídka se účastní zasedání. Jeho povinností je sestavit porotu a vzít její členy pod přísahu, obvykle na půl roku. Jmenuje předsedu, místopředsedu a tajemníka. Soudce na požádání poskytuje právní rady a přijímá po skončení jednání rozhodnutí poroty.*

V podobných ukázkách bychom mohli pokračovat ještě dlouho. Zejména detektivky „made in USA“ jsou vskutku supervýživnou informační konzervou. Vnímavý čtenář se dovidá, jaké postavení má šerif, jakou roli v případech vraždy sehrává koroner, kdo je to solícitor, jakým způsobem rozhoduje soudce, jaké jsou rozdíly ve funkci malé a velké poroty, kdy lze u soudu přistoupit k výslechu kontrolnímu nebo křížovému. Řada příznivců detektivních příběhů by dokázala odpovédět na otázky (ošidné i pro leckteré studenty právnických fakult) týkající se angloamerického právního systému: jak a kdo vydává zatykač, čím se zabývají zajišťovací společnosti, jaké jsou fáze a procesní pravidla vyšetřování, zatykáání a soudního jednání, jak se v soudní praxi operuje s judikáty – precedenty nebo obyčejnými normami. V případě speciálního zájmu se lze podrobně seznámit s vězeňskými podmínkami obecně, s celou smrtí pak zvláště (včetně závěrečné exekuce). Při četbě lze narazit na instituty normativně upravené i v českém právu, byl v jiném systémovém rámci, např. kaucí, trestní oznámení, samosoudce.

2.1.2. INFORMACE O EVROPSKÉM PRÁVU

Ve srovnání s angloamerickou detektivkou je evropská detektivka v mnohém komunikačně odlišná, mj. i proto, že reflektuje ve svém příběhu jinou právní kulturu, jiný systém tvorby a realizace práva. Navíc je, s ohledem na zvláštnosti sociálních vztahů v té či oné části Evropy, obsahově diferencovaná. Tak např. italská detektivka je charakteristická tím, že transformuje informace o práci policejních a justičních složek v pod-

mínkách systematického tlaku mafiánských struktur (vysoká míra korupce, fyzická likvidace neúplatných apod.).¹¹ Pro skandinávskou detektivku je zase typické, že se autoři pokoušejí prostřednictvím spojení prvků „vážné“ literatury a detektivky o kritiku sobectví, bezohlednosti a dalších amorálních vlastností, které se ukrývají pod uhlazenou fasádou „severského“ životního stylu.¹²

Ze západoevropských detektivů je pravděpodobně nejznámější komisař Maigret z románů G. Simenona.¹³ Na rozdíl od amerických „tuhých“ chlapků se svérázným, leč výrazným sociálním citěním (Sam Spade, Nick Charles, Ned Beaumont, Phil Marlowe, Nero Wolfe aj.), je „obyčejným“ policistou, který společenským a dobovým atributům nevěnuje žádnou velkou pozornost. O právním systému, státním mechanismu, sociálních rozdílech či politických vztazích se čtenář mnoho nedoví – Maigret to vše prostě bere na vědomí jako daný rámec výkonu své profese. Jeho pátrání směřuje k psychologickým aspektům osobnosti toho, kdo zločin spáchal, i těch, které tak či onak zasáhl. (*Pokouším se o to, abych člověka oloupával jako cibuli a tak se dostal co nejbližší k jeho pravdě.*)

Od chladných kalkulantů anglického stříhu (H. Poirot, slečna Marplová, lord Wimsey a j.) se zase liší tím, že vedle logiky spoléhá i na intuici, na důvěrnou znalost lidí a jejich prostředí: *Netušil, že právě takováhle bude jednou jeho metoda a že až bude sám velitelem brigády, půjde občas ještě „na stojku“, osobně bude podezřelého sledovat na ulicích a čekat celé hodiny v nějaké hospůdce. Podvolovat se své mánii jít očichat prostředí, v kterém lidé žijí, aby jim líp rozuměl.*

Svébytným vývojem procházel český detektivní žánr. Svůj rozkvět prožíval v meziválečném a raně poválečném období. Z této doby jsou díla, která mohou i dnešnímu čtenáři poskytnout řadu informací např. o tehdejší organizaci policie, respektive četnictva, soudů a státního zastupitelství, o kriminalistických metodách a technických možnostech (...bylo třeba prověřit na dva tisíce vydaných pasů. Komisař měl k tomu účelu přiděleno několik civilních strážníků, pomáhali mu také úředníci z pasového a popisného oddělení...), o existenci a významu porotního líčení (...celému procesu přihlížela porota složená z dvanácti mužů a ani jedné ženy, mužů, kteří seděli mlčky...), o trestu smrti (...tehdy se trestem smrti neplývalo a jakákoli i nepatrná příznivá okolnost byla s to překlenout hrozivou propast mezi smrtí provazem a doživotním žalářem.) a jeho výkonu: *Na úzkém vězeňském nádvoří se shromáždilo několik mužů v černém oděvu. Byl tu předseda soudu, státní zástupce, obhájce, lékař, štábní kapitán*

¹¹ Mezi nejznámější autory náleží: C. FRUTTERO, F. LUCENTINI, M. FELISATTI, F. PITTORU, L. MACHIAVELLI.

¹² Viz např. romány P. QRUMA, A. BODELSENA nebo známé autorské dvojice M. SJÖWALLOVÁ – P. WAHLÖÖ.

¹³ Níže uvedené citáty převzaty ex: SIMEON, G.: Třikrát Maigret. Odeon, Praha 1976.

...a s ním několik četníků v uniformách. Byl tu před-
seda poroty..., a byl tu také komisař, který se dostavil,
aby svoji práci odevzdal Bohu.¹⁴

V padesátých letech byla detektivka v Českoslo-
vensku umrtvena oficiálním pojetím zločinnosti, z ně-
hož vyplývalo, že obecná kriminalita je přechodným
důsledkem buržoazních přežitků ve vědomí lidí, při-
čemž vražda (základ detektivního žánru) je jevem vý-
jimečným – sama podstata socialistické společnosti vy-
lučuje jiné než ryze psychopatologické motivy.¹⁵

Teprve v šedesátých letech se objevují noví autoři
s dobře napsanými fiktivními příběhy, opět se objevu-
je postava Detektiva, tentokrát v podobě, sympatic-
kého kriminalisty Věřejné bezpečnosti (např. J. Škvo-
recký „stvořil“ poručka Borůvku, V. Erben zaujal se
svým kapitánem Exnerem). V posledním dvacetiletí
dominují mezi tvůrci kvalitní detektivní prózy ženy
(H. Prošková, E. Kačírková). O českém právním sys-
tému se však čtenář z jejich románů příliš nedoví –
v duchu evropské tradice je detektivní pátrání kombi-
nováno s psychologickou analýzou postav.

2.1.3 ORIENTÁLNÍ PRÁVO

Detektivní příběhy se však neodehrávají pouze
v podmínkách angloamerického, respektive kontinen-
tálně evropského systému práva. Český čtenář může
poznávat i *orientální právní kulturu*, byť překladů pů-
vodních děl z této oblasti je bohužel pomálu.¹⁶ O to ví-
ce jsou populární romány nizozemského autora R. van
Gulika, jenž rozvíjí fiktivní děj detektivních příběhů na
základě historického materiálu, dokumentujícího čín-
skou realitu v 7. století našeho letopočtu. Nevyhýbá se
ani bizarním prvkům a nadpřirozeným úkazům, avšak
na rozdíl od tradiční čínské literatury utahuje pachate-
le až do závěru příběhu.¹⁷

Komunikační přínos van Gulikových detektivek,
respektive nemnoha do češtiny přeložených detektiv-
ních románů japonských a čínských autorů, je mimo-
řádný. Řadový občan si prostřednictvím poutavého
čtení formuje představu o existenci právní kultury, je-
jíž prvky přežily čtyři tisíciletí. Co všechno se dovídá?

Soudcové vykonávali (s pomocí svých stálých po-
mocníků) i funkci vyšetřujících orgánů. **Orgány, čin-
né při vyšetřování:** strážníci ve městech, ohleđač
mrtvol, policie, městský prefekt. (*Musím vědět, kde
a jak ho strážníci našli. A chci si též prohlédnout zprá-
vu ohleđače mrtvol. Zajdi k soudu a vyslechni prefekta,
ohleđače mrtvol a muže, kteří mrtvolu našli.*) Zvláštní
status měla policie vojenská: *byla obvykle velmi výkon-*

*ná, přestože její metody byly ve srovnání s metodami
civilních úřadů velmi drsné.*

Vedle „hmotněprávních“ norem existovaly i **nor-
my procesní** („V zákonné lhůtě, Siao,“ řekl soudce
Ti, „uvalíte na Weje žalobu pro předem plánovanou
vraždu.“) V každém příběhu je odhalování zločinu ko-
runováno doznáním pachatele, bez něhož nemohl být
odsouzen. V případě nutnosti je proto používáno i fy-
zického nátlaku, včetně využívání velmi drsných met-
od – v souladu s tehdejší zásadou, umožňující k vy-
nucení doznání použít i mučení.

Soudní proces se konal v soudní dvoraně, přičemž
existovaly soudní orgány civilní a vojenské. Znaky úřa-
du soudce: *obřadní roucho, hranatá čapka se stuhami,
úřední nosítka.* Obvinění i svědci byli vyslýcháni vkle-
če. (*Pak oba předstoupili před lavici a pokleklí na ka-
mennou dlažbu.*)

Čtenáře zaujme i zvláštní význam pečeti jako
přukazu identity osoby a potvrzení pravosti dokumen-
tů. To se ovšem v popisované době týkalo pouze hor-
ních vrstev společnosti. Funkci pečeti u příslušníků
nižších vrstev plnil otisk palce, jež lze považovat za
svérázný předobraz mnohem pozdější „evropské“ dis-
ciplíny – daktyloskopie.

Tresty byly velmi přísné, nejen svou formou, ale
i svým provedením. Trest smrti – z hlediska dnešního
evropského pohledu neuvěřitelně častý – se prováděl
obvykle stětím, v některých případech, např. u tra-
vičů, cizoložnic nebo v případě zločinů považovaných za
„urážku Veličenstva“, se však postupovalo metodou
„vleklé smrti“. (*Normálním popravčím trvá procedura
jen dvě nebo tři hodiny, ale ti palácoví dokážou, jak
jsem slyšel, udržet svou oběť při životě několik dní.*)

Rozšířenou orientální zvláštností je **sebevražda**
jako specifická forma osobního trestu, jehož realizace
je současně formou úniku před hrozbou hanby spojené
s uplatněním spravedlnosti práva. (*...vyňal z křišťálo-
vé nádoby zátku a její bezbarvý obsah vlil do šálku
s čajem. Jedním douškem šálek vyprázdnil, opřel se
v lenošce a jeho ruce s vystouplými žilami sevřely opě-
radlo.*)

Kriminalita byla značná a pestrá. Zahrnovala ne-
jen klasické spektrum složené z krádeží, loupeží, paše-
ráctví, podloudnictví, přepadení, cizoložství, podvodů
a vražd, ale i vzpouru proti vrchnosti, lichvu, kvetla
i politická korupce a delikty spojené s bojem o moc
mezi aristokracií. V orientální detektivce se setkává-
me nejen se zloději, vrahy, násilníky, prostitutkami či
podvodníky všemožných oborů a sociálního postavení,
tak jak je známe i dnes, nýbrž i s exotickými posta-

¹⁴ Citace ex ŠTEFL, J.: Vražda ze zdvořilosti, Blansko, 1946. K nejznámějším autorům tohtoto údobí náleží ovšem E. VACHEK a E. FIKER.

¹⁵ Nečetné „detektivky“ té doby většinou reflektovaly reálný případ – výchovným stylem a morálně-ideologickou pointou spíše připomínaly reportáž nebo soudničku.

¹⁶ Viz např. Š'JU–KCHUN: Příběhy soudce Paoa. Vyšehrad, Praha 1989.

¹⁷ Např. in VAN GULIK, R.: Třikrát soudce Ti, Odeon, Praha 1990. Odtud i citace v této části.

vami (např. vilný mnich, zákeřný eunuch nebo vysoce postavený hodnostář) ovládanými zničující vášní pro ženy, peníze či moc, jakož i s prohnányi cizinci (zejména arabského původu).

Rozmanité jsou i způsoby, jimiž se vraždí a usmrčuje. Snad nejčastější je otrava jedem, nezřídka se používá meče či jiné bodné zbraně, dále je to utopení, pád z výšky, uškrcení (rukou, šátkem, holí aj.). Na dálku se používá vrhačských a nehlučných zbraní (např. otrávený oštěp), svou roli sehrávají i vycvičená zvířata (psi, medvědi, hadi).

Již v té době existovala zločinnost, které dnes říkáme „organizovaná“, a to včetně „praní špinavých“ peněz. (*Ano, pan Lang Liou je přesně ten typ darebáka, s nímž jsem očekával potíže. Víte, je to šéf všech nevěstinců a heren v jižní části této provincie. Zorganizoval je do jakéhosi tajného cechu, který se nazývá Modrá liga. Kromě toho je Lang taky tam dole na jihu majitelem velké firmy, která obchoduje s hedvábím, ale tu má jen proto, aby mu dodala vážnosti. Obvykle se drží v mezích zákona a daně platí dochvilně. Není to dávnou, co měl spoustu nepřijemností se svou konkurencí, s tak zvanou Rudou ligou, která řídí herny a bordely v sousední provincii.*)

Zdá se, že také kriminalita „bílých límečků“ nevznikla ani v Americe, ani v Evropě. (*„Ne, pane,“ pravil zasmušile, „v tom se mýlíte. Naprosté zabezpečení v této oblasti před menšími kriminálními živly činí z ní pravý ráj pro ty velké. Dejme tomu, že byste byl bohatý úřednický podvodník s mnoha osobními nepřáteli. Kde jinde než tady byste mohl klidně trávit svůj čas?“*) Mezi úředníky byla rozšířena zejména úplatnost. (*Jestli zkorumpovaný dvořan nebo demoralizovaný úředník ho chce zneužít pro něco protizákonného, znamená to, že on, soudce, se někde provinil proti ideálnímu cti a spravedlnosti, podle nichž vždy chtěl žít, a proto plně zasluhuje bezecnou smrt...*) Přes tvrdé tresty však bylo, podobně jako dnes, málo odhalených případů, protože upláčení byli většinou dostatečně mocní, aby uchránili sebe i toho, kdo uplácel.

Z mnoha pasáží si čtenář může udělat poměrně jasnou představu o organizaci a fungování státního mechanismu v tehdejší Číně. Absolutní a nedotknutelnou špičkou byla císařská rodina v tom nejšířím slova smyslu. O realizaci císařských nařízení se staralo početné úřednictvo – od centrální až po místní úroveň. Existovala překvapivě přesná evidence obyvatelstva, a to prostřednictvím tzv. desítkářů – každý měl na starosti deset domů, s přehledem o přicházejících či odcházejících osobách.

V místě, kde byl palác některého z příslušníků císařské rodiny vládl zvláštní režim: ... *vzpomněl si, že je ve zvláštní oblasti, která podléhá přísným bezpečnostním opatřením, a že se proto musí hlásit okamžitě po příchodu na velitelství gardy.* Také systém státních

organů byl jiný než v ostatních městech: *Nejvyššími vládce zde jsou tři úředníci, dva civilní a jeden vojenský. Hlavní eunuch zodpovídá za Třetí princeznu, její dvorní dámy a celý jejich ženský doprovod. Dále máme správce paláce, který je zodpovědný za zbytek personálu, celkem jde asi o tisíc osob.*

Vedle informací z oblasti trestního práva, kriminalistiky a státovědy obsahuje orientální detektivka řadu zajímavých informací také o rodinném právu vyrůstajícím na bázi patriarchálního polygamního manželství. Z kontextu na čtenáře dýchne poznání, že charakteristickým rysem rodiny byl velký počet dětí, který budil úctu zejména tehdy, když převažovalo mužské pohlaví. Postavení žen určoval princip rovnoprávnosti všech dětí v domě narozených – každé dítě bylo z právního hlediska legálním dědicem svého otce, pána domu. Z toho ovšem vyplýval zásadní požadavek jistoty otcovství dítěte. Ten právo vymezovalo i zajišťovalo mj. trestem smrti při prokázaném cizoložství manželky.

2.2 PRÁVNICKÝ THRILLER

Základem právního thrilleru (rozvíjejícího se zvláště v USA) je rovněž kriminální čin – jeho pachatel je však známý. Od detektivky se tento žánr odlišuje i tím, že jeho děj není orientován na metody pátrání detektiva, nýbrž na metody juristické. Hlavní postavou příběhu je tudíž právník. Mnohdy dochází k prolínání obou žánrů – hlavní postavou je detektiv (soukromý nebo policejní) odhalující neznámého pachatele, vyprávění však akcentuje i juristické metody, zejména tím, že je část děje situována do rámce soudního procesu.¹⁸ Hybridní jsou i romány E. S. Gardnera, v nichž je hlavní postavou advokát (Perry Mason), který postupně prokazuje vinu neznámého pachatele.

Stylovou zvláštností právního románu je i zaměření na jiné zločiny, než je vražda – byť i ta se může v ději vyskytnout. Osou příběhu často bývá spor občanskoprávní, s nímž jsou ovšem spojeny postupně odhalované kriminální skutky – např. pojišťovací podvody či jiné hospodářské delikty. Podstatnou obsahovou složkou románu jsou proto četné úvahy právníků o dokazování oprávněnosti nároku jejich klienta vůči odpůrci, jímž je obvykle subjekt nesrovnatelně finančně a mocensky silnější. S tím souvisí i důraz kladený nejen na odbornou erudici a důvtip právníků na obou stranách, ale i na rozdíly v jejich charakterech.

Z hlediska kvality i kvantity předávaných právních informací právní thriller detektivku jednoznačně předstihuje. Zprostředkovává čtenáři podrobné, jakož i relativně systematické poznatky o zvláštnostech daného právního řádu, o jednotlivých fázích a institutech soudního procesu (značná část děje se odehrává přímo v soudní síni, takže čtenáři jsou adresována i vskutku

¹⁸ Srov. např. HAILEY, A.: Detektiv, KK + Eminent, Praha 1998.

odborná sdělení – např. co je to sugestivní otázka, kdy ji lze a nelze pokládat, jaké důkazy jsou považovány za nepřipustné aj.).¹⁹

Současné však – podobně jako v detektivkách – je často připomínáno úzké sepětí hodnot ochraňovaných normami práva s morálkou, ekonomikou a politikou. Toto spojení se nejvýrazněji projevuje v případech, které vytvářejí rámec pro zhuštěné prolínání rozdílných etických postojů – důsledků ekonomické nerovnosti i politického soupeření. Čtenář vtážený do děje poznává sílu i slabiny práva v praxi, sociální a etickou úroveň právníckého stavu. Konflikty zájmů skupin a jednotlivců – tytéž, které se projevují v reálných vztazích – činí příběh nejen napínavým, ale i věrohodným.

Pokusy o právnícký román lze zaznamenat, zcela nezávisle na americké produkci, i v české literatuře 80. let.²⁰ Ústřední postavou je právník, jemuž profese obhájce umožňuje nahlédnout do psychologie pachatele, jakož i do rodinných poměrů a dalších skupinových vztahů. Charakteristika tehdejší sociální reality a portréty jednotlivých osob mohou mít i pro dnešního mladého čtenáře svou informační hodnotu, byť historickou. Těm starším zase mohou prospět připomenutím minulosti – např. neduhů feminizovaného soudnictví: *Vlastně ji nikdy neviděl jinak než uspěchanou. Před sebou díář s rozpisem stání, vedle u telefonu ještě jeden menší se soukromými záznamy kam zavolat, kdy dostanou zboží v drogerii na náměstí a kdy musí být doma kvůli opravě pračky, komu poslat gratulaci, co urgovat. A v peněžence pod změtí kopíráků má určitě papírovou nudli se seznamem nákupů.*

Prvky právníckého thrilleru obsahují i některé romány Z. Frýbové,²¹ v nichž nejde zdaleka jen o dramatický děj, o „prosté“ vyšetření vraždy, jejíž pachatel je známý. I zde vystupují právníci s rozdílnou úrovní profesionální etiky (*Odsekl, abych se nestarala o etiku, prvořadou povinností advokáta je pomáhat klientovi...*), shodným rysem je i důraz kladený na sociálně politické, ekonomické a morální klima: *Komunistický režim zplodil soudruha inženýra Molnára svou tolerancí ke zločinnému kšeftování svých vyvolených. Polistopadový režim demokraticky umožnil zločinné kšeftování všem tím, že je legalizoval, takže Molnár se mohl z pokoutního kšeftáře přerodit v podnikatele velkého formátu.*

Právně-informační efekt je umocňován zařazením plného znění právních aktů (soudní rozsudek, odvolání aj.) do textu, jakož i doslovem právníka. Významná je i četnost právních termínů, normativních i profesních: *zastavení trestního stíhání, hlavní líčení a jeho odro-*

čení, zprošťující rozsudek, předseda senátu, tichá porada, důkazy přímé či nepřímé, peněžitá záruka za vazbu, stížnost proti propuštění z vazby, souhlas prokurátora se zadržením podezřelého, a další. Čtenář se setkává s oportunními právními postoji či kriminálním jednáním postav, se skutkovou podstatou řady trestných činů. Narazí na informace např. o podmínkách domovní prohlídky, o amnestii prezidenta republiky, o právech podezřelého, respektive obviněného. Nepochybně se mu tak naskýtá možnost dozvědět se mnohé o českém právu (i sociálních poměrech) na přelomu 80. a 90. let.

ZÁVĚR

Univerzální funkční prvky umění vymezil už Horatius: „*Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci.*“ Platí to v plné míře i o detektivkách a právníckých thrillerech. Jsou nejen *příjemnou* relaxací, poutavou četbou příběhů napsaných podle ustálených pravidel, ale i *užitečným*, specifickým informačním zdrojem. Výsledné množství ukládaných nebo naopak přehlédnutých či odmítnutých informací je samozřejmě závislé na způsobnosti čtenáře hodnotit nabízené poznatky, vnímat souvislosti, tj. srovnávat je s osobní empirií a dosavadními znalostmi, uložit je do paměti. Efektivita právní komunikace prostřednictvím literárního konzumu je proto obtížně měřitelná. Přesto jsem přesvědčen, že je nepopíratelná a nezanedbatelná. O to více, že vedle čtenářů nutno vzít v úvahu i podstatně masivnější skupinu *diváků* detektivek a právníckých thrillerů uváděných v televizi nebo v kinech, často podle *literární* předlohy. Ti jsou sice ochuzeni o půvaby představitosti, jakož i o šířku a přesnost literárně zprostředkovaných poznatků, nicméně z hlediska právní informovanosti má tento většinový způsob jednu nespornou výhodu: zjednodušené audiovizuální vjemy přijímají i ti, kteří si knihu přečíst nemohou nebo nechtějí.

ZUSAMMENFASSUNG

Schon Horatius begrenzt die universalen funktionalen Aspekte der Kunst: „Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci.“ Das gilt in höchstem Maß auch im Fall der Detektiv- und Juraromane. Sie sind nicht nur die angenehme Realaxation, sondern auch nutzbringende spezifische Rechtsinformationsquelle. Die An-

¹⁹ Autorem „specializovaným“ na tento žánr je J. GRISHAM. Z jeho románů má český čtenář k dispozici např.: Firma, Knížní klub, Praha 1993, Případ Pelikán, Knížní klub, Praha 1994 nebo Cela smrti, Ikar, Praha 1995.

²⁰ RITTER, P.-ŠTASTNÝ, Z.: Advokát ex offio. MF, Praha 1986, RITTER, P.: Chybná diagnóza. MF, Praha 1987, RITTER, P.-ŠTASTNÝ, Z.: Biliáry. Profil, Ostrava 1987, RITTER, P.: Na hraně. MF, Praha 1989.

²¹ FRÝBOVÁ, Z.: Mafie po česku aneb Jeden den Bohuslava Panenky, Práce, Praha 1990, Mafie po listopadu aneb Ryba páchne od hlavy, Šulc a spol. Praha 1992.

zahl der Rechtsinformationen, die Leser wahrnehmen und annehmen, ist verschieden. Hier spielen wichtige Rolle individuelle Fähigkeiten, wobei die Besonderhe-

iten der Interessen (personelle Orientierung) bedeutig sind.